

DOI: 10.18523/2617-9067.2024.7.29-43

УДК 316.346.2:355.1-055.2(477)

Дар'я Кравець, Тамара Марценюк

СТАВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ДО РІВНИХ ПРАВ І МОЖЛИВОСТЕЙ У ВІЙСЬКОВІЙ СФЕРІ

Забезпечення гендерної рівності загалом і у військовій сфері в часи війни зокрема – важливий складник демократичного розвитку українського суспільства. У статті йдеться про міжнародний та український досвід забезпечення рівних прав і можливостей у військовій сфері; систематизовано досвід інтеграції жінок у збройні сили таких країн, як Норвегія, Ізраїль, Сполучені Штати Америки та Канада. З'ясовано особливості залучення жінок у військову сферу українського суспільства в історичній ретроспективі. Виявлено динаміку ставлення українців до залученості жінок у військову сферу, особливо протягом російсько-української війни та після повномасштабного вторгнення. Емпірична частина роботи базується на аналізі кількісних даних, отриманих у результаті трьох репрезентативних опитувань від Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) у 2018 р. та дослідницької агенції «Info Sapiens» у 2023, 2024 рр. Відповідно, виявлено динаміку ставлення українського суспільства до гендерної рівності у військовій сфері у 2018, 2023, 2024 рр., зокрема залежно від соціально-демографічних показників. Наостанок з'ясовано громадську думку українського суспільства про варіант армії, який слід запроваджувати в Україні.

Ключові слова: гендерна рівність, жінки, Україна, рівні права і можливості, російсько-українська війна, військова сфера, громадська думка, ставлення, армія, Збройні сили України (ЗСУ).

Рівні права та можливості у військовій сфері є важливим аспектом забезпечення справедливості й рівності в армії. За роки незалежності наша держава зробила великий поступ щодо досягнення гендерної рівності загалом і у військовій сфері зокрема. За останні десять років війни жінки активно доєднуються до лав Збройних сил України (ЗСУ), кидаючи виклик гендерним стереотипам у секторі безпеки і оборони (Гриценко, 2019; Марценюк, 2024).

Чисельність жінок у ЗСУ зростає. На січень 2024 р. українська армія налічувала більше ніж 45 тисяч військовослужбовиць, з яких понад 13 тисяч мають статус учасниці бойових дій (УБД). У 2014 р. цей показник становив понад 16,5 тисяч, а у 2023 р. – понад 43,4 тисячі (Барсукова, 2024). Це свідчить про велику кількість жінок, які тією чи іншою мірою долучаються до військової сфери та потребують забезпечення рівних прав і можливостей. З 2018 р. Річна національна програма під егідою Комісії

Україна – НАТО має окремий розділ «Гендерна рівність» (Волобуєва та ін., 2021, с. 9). Ставлення до жінок в українській армії змінюється, оскільки тисячі з них служать на передовій (Mathers & Kvit, 2023).

Питання рівних прав і можливостей у військовій сфері в Україні є важливими, і варто знати ставлення суспільства до них. Протягом останніх років у гендерній соціології вивчення громадської думки в українському суспільстві щодо тематики рівних прав і можливостей стосувалося переважно політичної сфери (Марценюк & Оксамитна, 2019; Марценюк & Тишко, 2021; Національний демократичний інститут, 2019). У 2018 р. було презентовано результати першого національного опитування щодо рівності чоловіків і жінок (Урядовий портал, 2018). Однак у переліку запитань (Національний демократичний інститут, 2018) бракує тих, які б стосувалися військової сфери загалом чи армії зокрема.

У 2023 р. Соціологічна група «Рейтинг»¹ провела загальнонаціональне опитування населення України щодо різних форм дискримінації у ЗСУ. Хоча серед результатів дослідження зазначено про «позитивні зміни у думці українського соціуму щодо ролі та місця жінок у суспільстві» (Соціологічна група «Рейтинг», 2023, с. 5), однак чимало запитань є проблемними, адже містять гендерно стереотипні судження, наприклад: «Жінки, які служать у бойових підрозділах, відволікають чоловіків від виконання завдань». В опитуваннях громадської думки вже час відійти від питань на кшталт «Чоловіки кращі керівники, ніж жінки», адже вони сприяють відтворенню гендерних стереотипів.

Окремі запитання (однак абсолютно іншого формату, ніж у дослідженні Соціологічної групи «Рейтинг») щодо ставлення українського суспільства до інтеграції жінок у військову сферу були в межах серії соціологічних досліджень із циклу «Невидимий батальйон» (Невидимий батальйон 2.0, 2019; Невидимий батальйон 5.0, 2023). Після вторгнення посилились егалітарні тенденції до рівних прав і можливостей жінок і чоловіків у військовій сфері, а також суспільні очікування щодо залучення жінок до ЗСУ (Марценюк, 2024). Але важливо порівняти динаміку ставлення до інтеграції жінок у військову сферу протягом певних років, щоб розуміти суспільні настрої щодо цього питання.

Водночас слід звернути увагу на з'ясування ставлення працівниць і працівників військової сфери України до рівних прав і можливостей. У жовтні 2020 р. Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України провів соціологічне дослідження «Стан реалізації у Збройних Силах України гендерної політики держави» на основі анкетування, репрезентативного за видами (окремими родами) військ (сил), категоріями військовослужбовців та їхньою статтю² (Шевчук та ін., 2020). Генеральну сукупність соціологічного дослідження складала військовослужбовці (жінки та чоловіки) військової служби за контрактом ЗСУ. Мета цього дослідження – «оцінити стан реалізації у ЗСУ гендерної політики держави, а також дослідити наявність можливих проявів гендернозумовленого насильства і дискримінації за ознаками статі в армійському середовищі» (Шевчук та ін., 2020, с. 6). Як зазначив дослідницький колектив

у висновках: «На думку респондентів, оточення до жінок-військовослужбовців ставиться загалом позитивно. Основною причиною порушення гендерної рівності в українському суспільстві загалом та у ЗСУ зокрема майже кожний другий респондент вважає застарілі традиції та уявлення про роль і місце жінки та чоловіка у суспільстві» (Шевчук та ін., 2020, с. 56). У рекомендаціях за результатами цього дослідження зазначено про важливість проведення соціологічних досліджень із цієї проблематики.

У статті представлено результати дослідження, **мета** якого – визначити ставлення українського суспільства до рівних прав і можливостей у військовій сфері в Україні. Увагу зосереджено на вивченні динаміки цього ставлення за останні шість років російсько-української війни, враховуючи виклики повномасштабного вторгнення. Окрім того, розглянуто міжнародний досвід кількох країн щодо забезпечення гендерної рівності у військовій сфері та суспільного ставлення до цього питання, а також особливості залучення жінок у військову сферу українського суспільства в історичній ретроспективі.

Міжнародний досвід забезпечення гендерної рівності у військовій сфері та ставлення до цього питання в різних країнах

Забезпечення рівних прав і можливостей стало ключовим аспектом суспільного розвитку в багатьох країнах, враховуючи його важливість для побудови справедливого й відкритого суспільства та подолання гендерної нерівності. Розглянемо досвід інтеграції жінок у військову сферу через вивчення державних політик гендерної рівності та ставлення суспільства до рівних прав і можливостей у військовій сфері таких країн, як Норвегія, Ізраїль, Сполучені Штати Америки та Канада.

За результатами Глобального звіту про гендерний розрив (Global Gender Gap Report), у 2023 р. Норвегія посідала 2 місце, Канада – 30, США – 43, Україна – 66 та Ізраїль – 83 місце в рейтинговому списку серед 146 країн (World Economic Forum, 2023). За рейтингом армій світу «Глобальна сила вогню» (Global Fire Power), у 2024 р. США посідають 1 місце, Ізраїль – 17, Україна – 18, Канада – 27, Норвегія – 41 місце. Для рейтингу аналізують чисельність армії, кількість військової техніки, транспортну інфраструктуру, доступ до енергоресурсів, фінансування військової сфери (Military Strength Ranking, 2024).

¹ На замовлення Незалежної антикорупційної комісії (НАКО), за підтримки Українського ветеранського фонду Міністерства у справах ветеранів.

² Кількість опитаних – 1802 військовослужбовці (1360 чоловіків, 411 жінок і 31 особа статі не вказала).

Норвегія, Ізраїль, Сполучені Штати Америки та Канада досягли значного прогресу в забезпеченні рівних можливостей для всіх громадян щодо залученості у військову сферу (Волобуєва та ін., 2021; Wooten, 2015). Ці країни є прикладами імплементації гендерної рівності і гендерної чутливості у військовій сфері, зокрема в законодавчих політиках, доступі жінок до бойових посад, адаптованих фізичних нормативах та вимогах для жінок.

Норвегія. Норвегія стала першою країною Північноатлантичного альянсу (НАТО) з політикою рівності у військовій сфері та активно розвиває гендерну рівність у збройних силах. У 2015 р. Норвегія стала першою країною-членкинею НАТО, що зробила військову службу обов'язковою як для чоловіків, так і для жінок (НАТО, 2024, р. 18; Wooten, 2015). Результати опитування в лютому 2008 р. засвідчили, що норвезькі збройні сили мають високий рівень підтримки серед населення незалежно від статі (Skjelsbæk & Tryggestad, 2010). На думку 90 % населення, Норвегії потрібен військовий захист, а 83 % вважали, що Норвегія повинна зберегти свою систему військової служби (гендерно-нейтральний призов). Однак лише 57 % опитаних (56 % жінок і 58 % чоловіків) підтримали поширення військової служби на жінок і чоловіків. Це опитування показує, що норвезькі чоловіки і жінки все ще утримуються від певних гендерних ролей в армії, вважаючи їх більше чоловічими або жіночими. Процес обговорення гендерної рівності та його інтеграції в армії ще досить прив'язаний до самої системи гендерно-нейтрального призову, що вказує на потребу зробити гендерну культуру в армії більш сумісною зі суспільною гендерною рівністю. Підтримка більшої частини населення дала змогу у 2015 р. запровадити обов'язкову військову службу як для чоловіків, так і для жінок (Skjelsbæk & Tryggestad, 2010).

Дослідження в Норвегії також показало, що сексистські настрої зменшуються, коли чоловіки та жінки інтегруються в традиційно чоловіче середовище, зокрема в норвезьку армію. А безперервне перебування у змішаному гендерному середовищі спричинило в чоловіків більш егалітарне ставлення, але ці тенденції часто регресували після завершення впливу (Dahl et al., 2021). Тобто безпосередній досвід співпраці та наявність контактів з жінками в традиційному «чоловічому» середовищі позитивно впливають на ставлення до рівних прав і можливостей у військовій сфері та інтеграції жінок.

Канада. У липні 2024 р. стало відомо, що вперше в історії Канади очільницею Збройних

сил країни стане жінка: керівницею Штабу оборони призначать генерал-лейтенантку Джені Каріньян (Богданюк, 2024). Канада відкрила всі військові професії для жінок у 1989 р., за винятком служби на підводних човнах, яка стала доступною лише у 2001 р. (Government of Canada, 2024; Wooten, 2015, р. 9). У 1990-х роках введення жінок у бойові підрозділи збільшило потенційний пул набору військовослужбовців приблизно на 100 % (Government of Canada, 2024). За результатами більшої інтеграції жінок у військову сферу не було зафіксовано негативного впливу на ефективність операцій або єдність команди (Wooten, 2015). Основні результати Анкети про гендерні питання (Mixed Gender Opinion Questionnaire) показують, що в 1997 р. 47 % складу Збройних сил Канади погоджувалися з тим, що жінки повинні бути зайняті в усіх військових професіях (Davis & Blais, 2019). Підтримка суспільства як один із чинників вплинула на відкриття для жінок з 2001 р. усіх бойових посад.

Сполучені Штати Америки (США). У 2013 р. Міністерство оборони США оголосило про відкриття всіх посад для жінок, зокрема в спеціальних операційних підрозділах, як-от U.S. Army Rangers та U.S. Special Forces. Зміни в армії США спрямовані на підвищення можливостей жінок та гармонізацію зайнятості на різних посадах (Wooten, 2015). У 1980-х роках Загальне соціальне дослідження (General Social Survey) про ставлення населення США до ролі жінок у війську та в бойових діях зокрема показало, що існує зв'язок між такими характеристиками респондентів і респонденток, як молодший вік, краща освіта та низький рівень релігійності, та їхньою підтримкою більшої інтеграції жінок у збройні сили (Wilcox, 1992, як цит. у Collins-Dogrul & Ulrich, 2018). Опитування, проведене після того, як міністр оборони Леон Панетта скасував заборону на службу жінкам у наземних бойових підрозділах у 2013 р., виявило, що більшість американців (58 %) вважають, що ці зміни поліпшать можливості для жінок у війську. Громадськість підтримала рішення військових скасувати обмеження щодо участі жінок у бойових діях. Дві третини (66 %) підтримують дозвіл жінкам в армії служити в наземних підрозділах, які ведуть ближній бій, і лише 26 % виступають проти. Навпаки, меншість вважає, що це рішення негативно вплине на військову ефективність. Майже половина (49 %) зазначили, що дозвіл жінкам служити на бойових позиціях не матиме великого значення для військової ефективності; серед тих, хто каже, що це матиме вплив, майже вдвічі більше стверджують, що це поліпшить

військову ефективність (29 %), а не погіршить (15 %) (Pew Research Center, 2013). Дослідження ставлення населення у 2016 р. показує, що американці здебільшого підтримують (65 %), а не виступають проти (29 %) рішення дозволити жінкам виконувати бойові ролі в армії (Moore, 2016). Отже, спостерігаємо сталу підтримку населенням США забезпечення та реалізації рівних прав і можливостей у військовій сфері.

Ізраїль. В Ізраїлі військова служба є обов'язковою як для чоловіків, так і для жінок. У 2021 р. жінки становили близько 40 % військовослужбовців строкової служби Армії оборони Ізраїлю та близько 25 % офіцерського складу (Shafran Gittleman, 2021). Ще у 1949 р. Інститут прикладних соціальних досліджень провів опитування громадськості щодо підтримки рівності прав жінок, 92 % висловилися за. Проте щодо того, чи варто призивати жінок у мирний час (тобто чи має бути обов'язковий призов для жінок), думки розділилися: «за» – 52,5 %, «проти» – 47,5 % (Shafran Gittleman, 2021). У різних країн різні потреби в захисті держави. В Ізраїлі з постійною військовою загрозою національна безпека – пріоритетна. Зокрема, в Ізраїлі є потреба в людях, оскільки почалась війна з ХАМАС. У статті «З початку війни з ХАМАС в Армії оборони Ізраїлю відбувається сплеск кількості жінок-призовників, які шукають бойові ролі» зазначено, що критики інтеграції жінок в армію часто засуджують це як небезпечний соціальний експеримент із потенційними наслідками для національної безпеки, тоді як прихильники вважають це заходом, який уже давно потрібно було впровадити, як у багатьох західних країнах (Fabian, 2023).

Отже, у розглянутих країнах спостерігається активний розвиток політики рівних прав і можливостей у військовій сфері. Серед іншого, цей розвиток можливий завдяки підтримці населенням політики гендерної рівності. У цих країнах вивчають громадську думку стосовно питань інтеграції жінок у збройні сили, що є важливим елементом упровадження відповідних політик.

Залучення жінок у військову сферу в Україні

Участь українських жінок у війнах має історичну тяглість і понад столітню традицію (Богачевська, 1993; Грінченко та ін., 2015; Гук, 2020; Khromeychuk, 2018). Однак становище жінок у військовій сфері було маргінальним (Кісь, 2015, с. 15). На думку історикині Оксани Кісь, у феміністичних студіях в історичній науці, які прагнули зробити видимою тематику «жінки і війна», «однією з тих, що найбільше інтригують

і водночас належать до найбільш контроверсійних, стала тема безпосередньої служби жінок у війську та участі у бойових діях» (Кісь, 2015, с. 16). Для кращого розуміння стану цього питання в сучасному українському суспільстві слід розглянути історичну ретроспективу тематики залучення жінок у військову сферу.

Під час Першої світової війни жінки західної України опинилися в зоні бойових дій і пережили окупацію, тоді як жінки з українських губерній російської імперії зіткнулися з голодом, безробіттям та мобілізацією чоловіків на війну (Гук, 2020). Історикиня Марта Богачевська-Хом'як зазначає: «Жінки в Галичині не були такими пацифістами, як значна кількість української інтелігенції на терені України, що була під владою Росії. Навпаки, коли почалася перша світова війна, українці в Галичині вірили, що тільки зі зброєю в руках можна вибороти свої права. Тому-то пропорційно більше жінок із західних земель вступали до війська в порівнянні з жінками із східних земель України» (Богачевська, 1993, с. 60). Дослідниця зауважує, що першою жінкою, яка пішла на військову службу, тобто вступила до війська Українських січових стрільців (УСС), була Олена Степанів. Про Степанів та інших жінок в УСС було складено стрілецьку пісню (Богачевська, 1993, с. 60):

Хто це так іде, аж земля гуде? Це ж українські дівчата;

Личко як мак, кругом козак, душа стрілецька, завзята;

Не цілуйте їх, на війні це гріх, ви приберіть їх квітками.

Слава тим жінкам, славним козачкам, між Січовими Стрільцями.

Щодо сприйняття січовичок зазначено, що героїзували їх чоловіки-командири, використовуючи історії жінок як взірць мужності, честі та патріотизму (Гук, 2019, як цит. у Гук, 2020). А самі жінки здебільшого не підтримували участі на самому фронті, лише в шпиталях, бо в їхніх приватних текстах немає відгуків про усусок, більшість залишалася в сімейному просторі та звичних традиціях як «матір, дружина і господиня» (Байдак, 2016, як цит. у Гук, 2020). Історикиня Марта Богачевська-Хом'як зазначає, що «загалом служба жінок у війську вважалась чимось незвичним, а навіть і дивовижним» (Богачевська, 1993, с. 60).

У дослідженні «Українське жіноцтво в роки Першої світової війни: спектр суспільних ролей» виокремлено два різних погляди чоловіків на стрільчинь: сільські хлопці підтримували

жінок, а от чоловіки з інтелігентного кола, навпаки, засуджували, бачили в жінках конкуренток і визнавали тільки тоді, коли жінки отримували нагороди за бойові заслуги (Байдак & Бежук, 2017). Тобто на них впливали особистий досвід знайомства та відзначення жінок військовими нагородами. Після війни жінки поверталися до звичайного життя, але питання їхнього статусу в суспільстві залишалось не вирішеним.

Світлана Алексієвич у праці «У війни не жіноче обличчя» демонструє проблематику повернення ветеранок до мирного життя після Другої світової війни. З інтерв'ю з ветеранками видно, що суспільство не героїзувало, а радше засуджувало жінок, які воювали на фронті. Колишні бійчині мали складнощі зі сприйняттям у громадах, куди вони повернулися, а також виклики під час працевлаштування та побудови сімейного життя, стикалися з невизнанням їхнього внеску в перемогу.

ЗСУ успадкували від радянської армії інфраструктуру, законодавчу базу та поведінкові норми, які актуальні і в російсько-українській війні (Гриценко, 2019). У радянській історіографії роль жінок під час Другої світової війни була показана доволі обмежено через вплив ідеології та цензури (Баковецька, 2021). Гендерні стратегії радянської влади мали подвійну спрямованість: з одного боку, сприяли емансипації жінок, а з іншого – використовували їх як економічний ресурс у тоталітарному політичному режимі (Кобченко, 2015). Активна участь жінок у Другій світовій війні була, зокрема, результатом попередніх стратегій мобілізації, які залучали жінок до оплачуваної праці у важкій промисловості, спорті та авіації (Кобченко, 2015). Такі заходи входили в загальний проєкт жіночої емансипації. Водночас жінки повинні були вивчити оборонні навички і надання першої медичної допомоги. Останні дві сфери, хоча важливі, були пов'язані з репродуктивною працею, яка переважно зберігалася після війни (Гриценко, 2019).

Тобто бачимо певні подвійні стандарти щодо залучення жінок до військової сфери. А також дослідниці зазначають про подвійне навантаження жінок (Богачевська, 1993; Кобченко, 2015). До того ж «це подвійне навантаження і вважається розв'язкою жіночого питання» (Богачевська, 1993, с. 101). Історикиня Катерина Кобченко підсумовує: «...створений пропагандою образ радянської “успішної жінки” виглядав практично універсальним – працю чи навчання ця жінка успішно поєднувала і з обов'язками дбайливої дружини та матері, і з громадською роботою, результати якої були значущими для розбудови та захисту держави» (Кобченко, 2015, с. 65).

Після років відновлення незалежності України питання рівних прав і можливостей поступово стають складовою частиною політик військової сфери (Волобуєва та ін., 2021; Гриценко, 2019; Марценюк, 2024; Невидимий батальйон 5.0, 2023; Шевчук та ін., 2020; Mathers & Kvit, 2023).

Загалом за 2014–2024 рр. російсько-української війни в Україні чимало зроблено, аби поліпшити ситуацію з гендерною рівністю у ЗСУ (Волобуєва та ін., 2021; Невидимий батальйон 5.0, 2023). Зокрема, йдеться про «забезпечення гендерної рівності у військовій сфері на законодавчому рівні, поступове подолання явища вертикальної (більше жінок мають вищі військові звання) і горизонтальної (більше жінок на бойових спеціальностях) гендерної сегрегації у військовій сфері, відхід від патерналістської гендерної політики, надання формального доступу жінок до всіх бойових спеціальностей і до військової освіти» (Марценюк, 2024, с. 51). Проте залишається низка викликів: боротьба і протидія гендерному насильству у ЗСУ, інфраструктурна інтеграція і більша видимість потреб жінок у ЗСУ (гендерно чутливий підхід) тощо (Марценюк, 2024, с. 51).

Змінюється також і законодавче регулювання залучення жінок у військову сферу. Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях» № 2523-VIII (2018, 6 вересня), зокрема, доповнено статтю 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» абзацом такого змісту: «Жінки виконують військовий обов'язок на рівних засадах із чоловіками (за винятком випадків, передбачених законодавством з питань охорони материнства та дитинства, а також заборони дискримінації за ознакою статі), що включає прийняття в добровільному порядку (за контрактом) та призов на військову службу, проходження військової служби, проходження служби у військовому резерві, виконання військового обов'язку в запасі та дотримання правил військового обліку». Згідно зі статтею 6 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» № 2866-IV (2005, 8 вересня), «обов'язкова строкова військова служба для чоловіків, передбачена законом» не вважається дискримінацією за ознакою статі.

Нижче ми наведемо результати опитування громадської думки щодо того, який варіант служби в ЗСУ доцільно запровадити в Україні.

Методологія опитування громадської думки щодо ставлення до рівних прав і можливостей у військовій сфері в Україні

Дослідження охоплювало аналіз кількісних даних для оцінки громадської думки щодо рівних прав і можливостей у військовій сфері протягом останніх шести років російсько-української війни. Дані отримано в результаті трьох репрезентативних опитувань від КМІС (Київський міжнародний інститут соціології) у 2018 р. та дослідницької агенції «Info Sapiens» у 2023–2024 рр. (див. табл. 1).

Обмеженнями цього дослідження є брак інформації з непідконтрольних Україні територій, а також виїзд значної кількості населення за кордон, масштабні переміщення по Україні після 24 лютого 2022 р. Окрім цього, це не є панельне опитування, де про ставлення запитують у тих самих людей.

З опитувань 2018, 2023, 2024 рр. було обрано тематичні запитання, а також використано запитання із соціально-демографічних блоків: стать, вік, рівень освіти, які найчастіше використовують для перевірки їхнього впливу на ставлення до певного явища.

Віяло відповідей містить відповідь на запитання: «Скажіть, будь ласка, наскільки ви погоджуєтесь чи не погоджуєтесь з таким твердженням: жінкам мають бути надані рівні можливості з чоловіками працювати у Збройних силах України та інших військових формуваннях». Отже, позитивне ставлення виявляють ті, хто тією чи іншою мірою підтримує (повністю погоджується; радше погоджується, ніж не погоджується). Негативне ставлення виявляють ті, хто тією чи іншою мірою не погоджується (радше не погоджується, ніж погоджується; повністю не погоджується). За допомогою

програмного забезпечення SPSS було узагальнено варіанти відповідей до трьох змінних (підтримую, не підтримую, важко сказати / відмова) відповідно до концептуалізації.

Слід зазначити, що ще у 2018 р. було вирішено уникати стереотипних формулювань запитань (на кшталт «жінкам не місце в армії»), а опитувати населення радше з позиції відтворення цінності гендерної рівності (Невидимий батальйон 2.0, 2019, с. 144–149). Це додаткова можливість поширювати в публічному дискурсі егалітарні ідеї забезпечення рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків.

Окрім того, доцільно з'ясувати наявність зв'язку між ставленням до рівних прав і можливостей та деякими соціально-демографічними показниками. Було виділено три показники: стать (жінки, чоловіки), вікова група (16–19; 20–29; 30–39; 40–49; 50–59; 60+) та рівень освіти (початкова чи базова середня; повна загальна середня; професійно-технічна; вища). Відповідно до цих показників проведено кореляційний аналіз за роком проведення опитування (2018, 2023, 2024). Встановлено, що статистично значущими показниками у зведених даних за всі роки є всі три змінні (вік, рівень освіти, стать).

Якщо розбирати детальніше за роками, то наявний статистично значущий зв'язок між ставленням до рівних прав і можливостей та рівнем освіти у 2023 і 2024 рр. Статистично значущий зв'язок вікової групи та статі респондентів зі ставленням до рівних прав і можливостей був лише у 2024 р.

В опитниках у 2018, 2023 та 2024 рр. також було питання щодо варіанта армії, який варто впроваджувати в Україні. Після повномасштабного вторгнення в опитуваннях 2023 і 2024 рр. було запитання про особисту готовність чи неготовність чинити збройний опір, щоб зупинити

Таблиця 1. Емпіричні дані дослідження ставлення українського суспільства до рівних прав і можливостей у військовій сфері

Рік	2018	2023	2024
Дослідницька компанія	КМІС	Info Sapiens	Info Sapiens
Дати проведення	8–23 вересня	11–23 січня	11–19 лютого
Генеральна сукупність	Населення України від 18 років, окрім АР Крим та окупованих територій у Донецькій і Луганській областях	Населення України віком від 16 років, за винятком АР Крим, Луганської області та окремих тимчасово окупованих територій Донецької, Херсонської, Запорізької, Миколаївської, Харківської областей, де немає зв'язку	
Вибірка	2026 осіб	1000 осіб	
Гранична теоретична похибка	< 3,3 % з вірогідністю 0,95 %	< 3,1 % з вірогідністю 0,95 %	
Метод	Особисте формалізоване інтерв'ю (face-to-face)	САТІ (computer-assisted telephone interviews – телефонні інтерв'ю з використанням комп'ютера)	

Таблиця 2. Динаміка ставлення українського суспільства до твердження, що жінкам мають бути надані рівні можливості з чоловіками працювати у Збройних силах України та інших військових формуваннях, %

Варіанти відповідей	КМІС, N = 2026, вересень 2018	Info Sapiens, N = 1000, січень 2023	Info Sapiens, N = 1000, лютий 2024
Повністю погоджуюся	24,0	50,0*	26,0
Радше погоджуюся, ніж не погоджуюся	29,3	33,8*	31,6
Радше не погоджуюся, ніж погоджуюся	18,9*	8,4*	22,6*
Повністю не погоджуюся	12,2*	5,8*	16,5*
Важко сказати	14,3	1,6*	2,7
Відмова від відповіді	1,4	0,4	0,6
Загалом	100,0	100,0	100,0

* Відмінність між групами статистично значуща на рівні $p < 0,05$ із 95 % довірчим інтервалом.

російську окупацію України. Результати аналізу відповіді на це питання у 2023 р. продемонстрували, що переважна більшість чоловіків (77 %) і жінок (64 %) зазначили про готовність чинити збройний опір (Марценюк, 2024, с. 51). Доцільно перевірити, якою є ситуація у 2024 р., після близько двох років активної фази російсько-української війни.

Для подальшого опрацювання даних було застосовано програмне забезпечення IBM SPSS Statistics, зокрема, проведено описовий аналіз, тести хі-квадрат на асоціації, коефіцієнти впливу Фі та Крамера, Z-тест для порівняння пропорцій. Оскільки всі три масиви даних є репрезентативними для населення України, то дані було об'єднано в один масив. Змінні з трьох масивів було уніфіковано і зведено в один масив даних для подальшого порівняння, зважено за weight (за віком, статтю, регіоном, розміром населеного пункту та областю).

Динаміка ставлення українського суспільства до рівних прав і можливостей у військовій сфері в Україні

У 2018 р. понад половина опитаних в Україні висловили підтримку ідеї про надання жінкам рівних можливостей з чоловіками для служби в ЗСУ та інших військових підрозділах (див. табл. 2). Проте за чотири з половиною роки підтримка значно зросла. У 2023 р. (після повномасштабного вторгнення) половина опитаних (50 %) вже повністю підтримували цю ідею. За даними на січень 2023 р., лише 6 % опитаних респондентів повністю не погоджувалися з твердженням про те, що жінкам мають бути надані рівні можливості з чоловіками працювати у Збройних силах України та інших військових формуваннях.

Це свідчить про те, що в умовах воєнного конфлікту егалітарні принципи мають більшу

підтримку, оскільки всі людські ресурси вважаються важливими для військової діяльності. Підтримка такої думки зміцнює військову готовність суспільства, одночасно просуваючи військові та демократичні ідеали (Collins-Dogrul & Ulrich, 2018).

У 2024 р. більшість українців (загалом 58 %) продовжують підтримувати рівні права та можливості у військовій сфері, хоч уже меншою мірою, ніж у 2023 р. (84 %). Натомість бачимо, що після повномасштабного вторгнення суттєво зменшується частка тих, кому складно відповісти на це питання. Реалії великої війни та активні публічні дискусії про мобілізацію, зокрема, і жінок спонукають визначитися з цим питанням.

Якщо ж підсумувати і подивитися на об'єднані варіанти відповідей на рис. 1, то спостерігається хвилеподібна тенденція підтримки рівних прав і можливостей у військовій сфері. Якщо через рік після повномасштабного вторгнення (у 2023 р.) підтримка зросла, то через два роки (у 2024 р.) – повернулася до рівня 2018 р. Водночас частка тих, хто не підтримує гендерну рівність, у 2024 р. (39 %) не дуже суттєво, хоча статистично значуще³, перевищила показники 2018 р. (31 %).

Отже, українське суспільство змінює рівень підтримки рівних прав і можливостей у військовій сфері з 53 % у 2018 р. до 84 % у 2023 р. та 58 % у 2024 р. Однак із 2023 до 2024 р. спостерігається зменшення рівня підтримки егалітарних ідей щодо залучення жінок у військову сферу. Це може бути пов'язано з тим, що опитування у 2023 р. проводилося приблизно через рік після повномасштабного вторгнення, коли лють і страх конвертувались у загальний опір і більшість людей були готові боротись за демократію. У 2024 р. спостерігається збільшення страху

³ Відмінність між групами статистично значуща на рівні $p < 0,05$ із 95 % довірчим інтервалом.

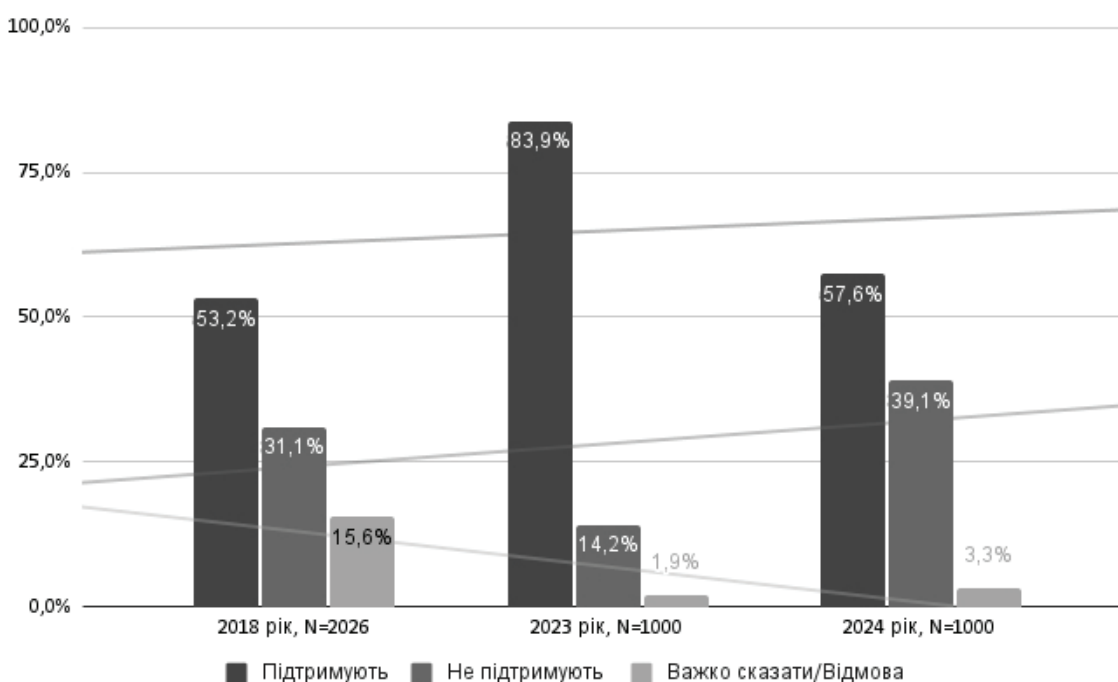

Рис. 1. Динаміка ставлення українського суспільства до твердження, що жінкам мають бути надані рівні можливості з чоловіками працювати у Збройних силах України та інших військових формуваннях

за життя, песимістичність щодо війни і так звана фаза «втоми» від війни. Постійна загроза безпеці, людські втрати, повітряні тривоги, обстріли, відключення електроенергії, перемоги і поразки як у політичній, так і у військовій сфері є чинниками втоми.

Ставлення українців до рівних прав і можливостей у військовій сфері в Україні: гендерні, вікові та освітні особливості

Результати останнього опитування у 2024 р. переконують (див. табл. 3), що **гендерні відмінності** у ставленні до того, що жінкам мають бути надані рівні можливості з чоловіками працювати у Збройних силах України та інших військових

формуваннях, є статистично значущими в позитивному ставленні. Загалом переважна більшість – близько 59 % опитаних чоловіків і 56 % жінок – погоджуються з цим твердженням. Натомість не погоджуються 37 % чоловіків і 41 % жінок. Тобто загалом відмінності у згоді чи незгоді (якщо об'єднати відповіді) не більше ніж 5 %. Найсуттєвіші відмінності видно в тому, що чоловіки на 10 % більшою мірою повністю погоджуються з егалітарним ставленням до залучення жінок у ЗСУ.

Якщо подивитися на дані різних років, то спостерігається трохи більша підтримка рівних прав і можливостей у військовій сфері в динаміці з 2018 р. по 2023 р. від чоловіків, хоча ця різниця не є статистично значущою (див. рис. 2).

Таблиця 3. Ставлення залежно від статі до твердження про те, що жінкам мають бути надані рівні можливості з чоловіками працювати у ЗСУ та інших військових формуваннях (Info Sapiens, N = 1000, лютий 2024), %

Варіанти відповідей	Чоловіки	Жінки	Загалом
Повністю погоджуюся	30,9*	21,7*	26,3
Радше погоджуюся, ніж не погоджуюся	28,2*	34,7*	31,5
Радше не погоджуюся, ніж погоджуюся	19,6*	25,4*	22,5
Повністю не погоджуюся	18,0	15,3	16,7
Складно сказати	2,4	2,6	2,5
Відмовилися від відповіді	0,9	0,4	0,7
Загалом	100,0	100,0	100,0

* Відмінність між групами статистично значуща на рівні $p < 0,05$ із 95 % довірчим інтервалом.

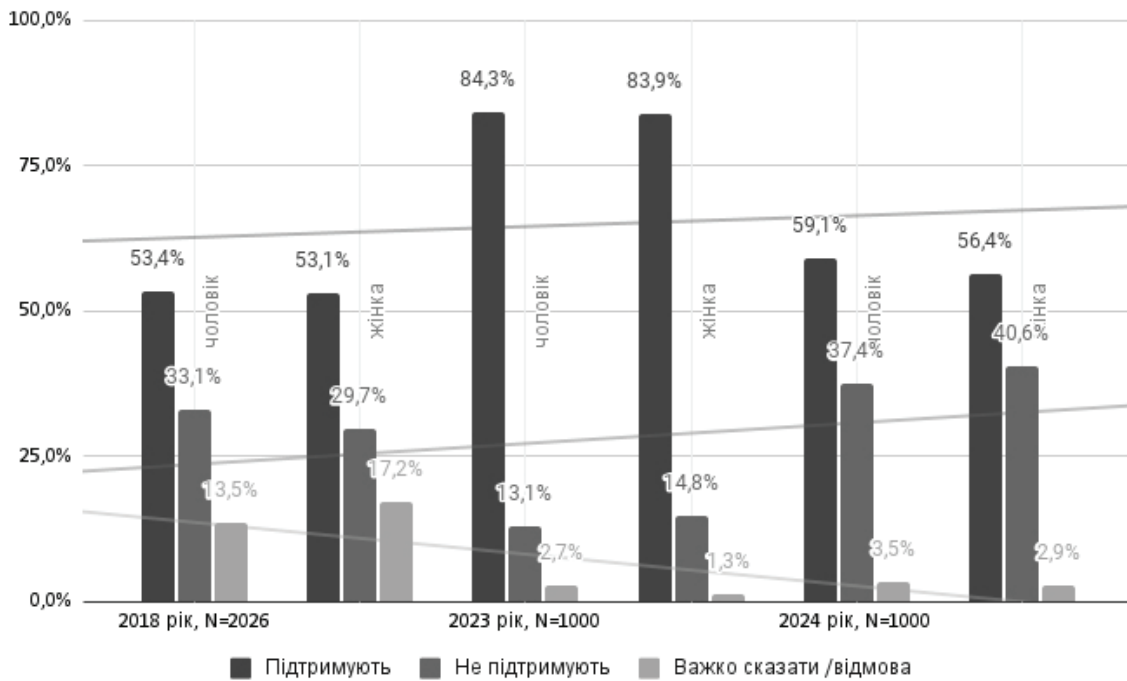

Рис. 2. Динаміка ставлення українського суспільства до рівних прав і можливостей у військовій сфері за статтю, 2018, 2023, 2024 рр.

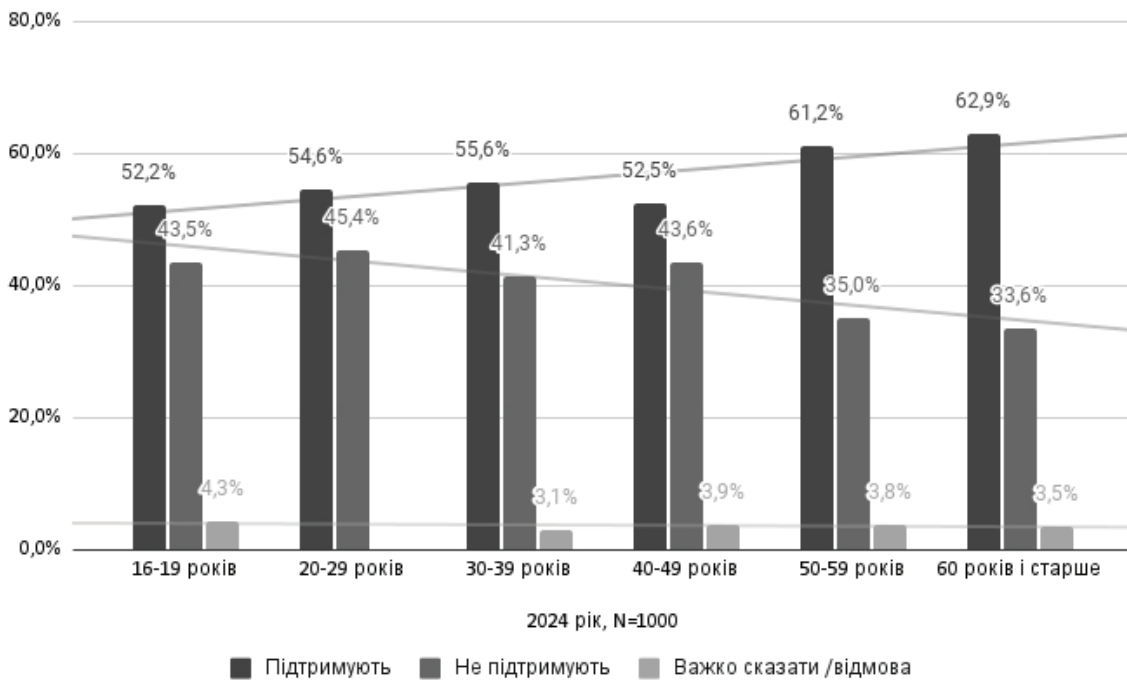

Рис. 3. Ставлення українського суспільства до рівних прав і можливостей у військовій сфері залежно від віку, 2024 р.

У 2023 і 2024 рр. жінки загалом трохи менше підтримують рівні права та можливості у військовій сфері, ніж чоловіки. Статистично значущий зв'язок наявний між статтю та ставленням до рівних прав і можливостей у 2024 р.

Статистично значущий зв'язок між **віковою групою** і ставленням до рівних прав і можливостей у військовій сфері спостерігається лише у 2024 р. Як видно з рис. 3, у 2024 р. відбувається збільшення з віком рівня підтримки твердження про те, що жінкам мають бути надані рівні можливості з чоловіками працювати у ЗСУ та інших військових формуваннях. Підтримка від наймолодшої до найстарших категорій зростає з 52 % до 63 % у 2024 р. Напевно, більший життєвий досвід та обізнаність з історичною тяглістю участі жінок у воєнних діях зумовлюють більш прихильне ставлення до егалітарного підходу стосовно залучення жінок у військову сферу.

Рівень освіти – це єдиний соціально-демографічний чинник, який є значущим у двох роках (2023, 2024) дослідження. Що вищий рівень освіти респондентів, то більший рівень підтримки твердження про те, що жінкам мають бути надані рівні можливості з чоловіками працювати у ЗСУ та інших військових формуваннях. Для респондентів з вищим рівнем освіти більш важливо підтримувати егалітарні цінності щодо рівних прав і можливостей (див. табл. 4). Зокрема, у 2024 р. понад 62 % українців із вищою освітою і близько 50 % з повною загальною середньою освітою підтримували запропоноване твердження.

Ці результати збігаються з результатами дослідження у США: наявність зв'язку між вищим рівнем освіти та підтримкою рівних прав і можливостей у військовій сфері (Wilcox, 1992, як цит. у Collins-Dogrul & Ulrich, 2018).

Динаміка ставлення українського суспільства до варіанта армії, який варто впроваджувати в Україні, та готовність чинити збройний опір

Наявний статистично значущий зв'язок між ставленням до варіанта армії, який варто впроваджувати в Україні, та роком проведення опитування. Відповідно до даних табл. 5, спостерігається позитивна динаміка щодо підтримки рівних прав і можливостей у військовій сфері, а саме: збільшення підтримки призову чоловіків і жінок (за контрактом чи обов'язково) у динаміці з 2018 до 2024 р. (61,90 % – 2018 р.; 65,90 % – 2023 р.; 65,70 % – 2024 р. – підтримка призову і чоловіків, і жінок за контрактом; 1,60 % – 2018 р.; 3,30 % – 2023 р.; 3,80 % – 2024 р. – підтримка українцями обов'язкового призову чоловіків і жінок).

Також спостерігається збільшення удвічі з 2018 до 2023 р. підтримки українським суспільством обов'язкового призову і чоловіків, і жінок, і ця різниця статистично значуща. Проте рівень підтримки є низьким, що показує неготовність суспільства до впровадження обов'язкової служби для обох статей, як, наприклад, гендерно-нейтральний призов у Норвегії і підтримка в суспільстві або обов'язковий гендерно-нейтральний

Таблиця 4. Динаміка ставлення українського суспільства до рівних прав і можливостей у військовій сфері за 2018, 2023 та 2024 рр. залежно від рівня освіти, %

	Загалом	Початкова чи базова середня	Повна загальна середня	Професійно-технічна	Вища
2018, N = 2026					
Підтримують	50,5	42,1	49,4	55,6*	54,8*
Не підтримують	32,6	35,2	35,1	29,0	31,2
Важко сказати / відмова	16,9	22,6	15,5	15,4	14,1*
Загалом	100	100	100	100	100
2023, N = 1000					
Підтримують	76,7	53,30	81,80*	85,7*	86,1*
Не підтримують	20,2	40,00	15,30*	12,5*	12,9*
Важко сказати / відмова	3,1	6,70	2,90	1,8	1,0
Загалом	100	100	100	100	100
2024, N = 1000					
Підтримують	54,0	47,70	49,70*	56,3*	62,3*
Не підтримують	42,3	47,70	45,50*	40,6*	35,2*
Важко сказати / відмова	3,7	4,50	4,80	3,1	2,5
Загалом	100	100	100	100	100

* Відмінність між групами статистично значуща на рівні $p < 0,05$ із 95 % довірчим інтервалом.

Таблиця 5. Динаміка ставлення українського суспільства до варіанта армії, який варто впровадити в Україні, %

	N = 2026, вересень 2018	N = 1000, січень 2023	N = 1000, лютий 2024
Призов і чоловіків, і жінок лише на добровільній основі (за контрактом)	61,9*	65,9	65,7
Призов усіх чоловіків і лише деяких жінок	10,6	12,8	14,2*
Призов лише чоловіків	17,0*	12,0*	8,9*
Призов усіх чоловіків і всіх жінок	1,6*	3,3	3,8
Інше	0,4	4,0*	1,4*
Важко сказати	7,4	1,9*	3,6*
Відмова відповідати	1,1	0,1*	0,9
Призов усіх чоловіків, а жінок за бажанням			1,5
Разом	100	100	100

* Відмінність між групами статистично значуща на рівні $p < 0,05$ із 95 % довірчим інтервалом.

Таблиця 6. На Ваш погляд, який варіант армії варто впроваджувати в Україні? Розподіл відповідей за статтю (Info Sapiens, N = 1000, лютий 2024), %

Варіанти відповідей	Чоловіки	Жінки	Загалом
Призов і чоловіків, і жінок лише на добровільній основі (за контрактом)	62,7	68,1	65,7
Призов усіх чоловіків і лише деяких жінок	14,2	14,3	14,2
Призов лише чоловіків	9,9	8,1	8,9
Призов усіх чоловіків і всіх жінок	5,0	2,9	3,8
Призов усіх чоловіків, а жінок за бажанням	1,9	1,2	1,5
Інше	2,0	0,9	1,4
Складно сказати	3,1	4,0	3,6
Відмовилися відповідати	1,2	0,6	0,9
Разом	100	100	100

Таблиця 7. Відповідь на запитання «Ви особисто готові чи не готові чинити збройний опір, щоб зупинити російську окупацію України?», %

Варіант відповіді	N = 1000, січень 2023			N = 1000, лютий 2024		
	Чоловіки	Жінки	Загалом	Чоловіки	Жінки	Загалом
Готовність ⁴	77,4*	64,3*	70,2	59,7*	44,2*	51,2
Неготовність ⁵	15,8*	30,0*	23,6	27,7*	48,3*	39,0
Я вже чиню опір	5,0*	0,1*	2,3	7,9*	1,4*	4,4
Не знаю / складно сказати	1,8*	5,5*	3,9	4,8	6,1	5,5
Загалом	100	100	100	100	100	100

* Відмінність між групами статистично значуща на рівні $p < 0,05$ із 95 % довірчим інтервалом.

призов в Ізраїлі. Українці не готові до цього, є лише незначна підтримка, хоча після повномасштабного вторгнення вона зросла. Спостерігається зменшення підтримки призову лише чоловіків, що свідчить про збільшення впливу егалітарних цінностей, згідно з якими жінки і чоловіки мають бути залученими у військову сферу на рівних.

У табл. 6 представлено гендерні особливості ставлення до доцільного варіанта армії. Як і в 2023 р. (Невидимий батальйон 5.0, 2023, с. 17), у 2024 р. жінки частіше, ніж чоловіки (68,1 % проти 62,7 %), обирали призов і чоловіків, і жінок

лише на добровільній основі (за контрактом). Українські чоловіки більше схильні обирати призов усіх чоловіків і всіх жінок (5,0 % проти 2,9 %), тобто ізраїльський варіант армії, хоча ці відмінності не є статистично значущими.

Наостанок доцільно дізнатися про динаміку (не)готовності українців та українок чинити збройний опір за час після повномасштабного вторгнення. Як видно з табл. 7, у 2024 р. спостерігається загалом зменшення готовності, причому як серед чоловіків, так і серед жінок.

Якщо у 2023 р. 77 % чоловіків і 64 % жінок виявляли готовність чинити збройний опір, то вже через рік (у 2024 р.) частка готових зменшилася до 60 % чоловіків і 44 % жінок. Хоча важливо зазначити, що і у 2024 р. переважна

⁴ Ідеться про об'єднані варіанти відповідей «Повністю готовий / готова» і «Радше готовий / готова».

⁵ Ідеться про об'єднані варіанти відповідей «Повністю не готовий / не готова» і «Радше не готовий / не готова».

більшість (51 %) опитаних готові до збройного опору. Також зросла частка як чоловіків, так і жінок, які вже чинять опір, у 2024 р. таких загалом понад 4 % опитаних. Зазначимо, що вибір респондентками і респондентами цих відповідей не означає, що вони обов'язково будуть діяти відповідним чином. Однак бачимо зменшення рівня готовності до збройного спротиву ворогу, що також можна вважати проявом «втоми від війни», про що вже згадували вище.

Висновки

Для розуміння ставлення українського суспільства до залучення жінок у військову сферу і до питань рівних прав і можливостей важливо проводити постійний моніторинг громадської думки. Однак недоцільно використовувати гендерно стереотипні судження в запитаннях щодо ставлення суспільства до ролей жінок і чоловіків, зокрема у військовій сфері. Досвід вивчення ставлення населення до питання рівних прав і можливостей у військовій сфері був корисним для політики в розглянутих у цій статті країнах – Норвегії, Ізраїлі, США та Канаді.

Результати опитування українського суспільства за останні шість років російсько-української війни демонструють хвилеподібну підтримку егалітарних ідей щодо політики рівних прав і можливостей у військовій сфері. Через рік після повномасштабного вторгнення (у 2023 р.) підтримка зросла, через два роки (2024 р.) – повернулася

до рівня 2018 р. Загалом більше ніж половина опитаних українців, як чоловіки, так і жінки, підтримують твердження про те, що жінкам мають бути надані рівні можливості з чоловіками працювати у ЗСУ та інших військових формуваннях. Рівень підтримки є більшим серед тих, хто має вищу освіту, а також серед людей старшої вікової групи.

Важливо додати, що серед іншого на громадську думку щодо політики рівних прав і можливостей у військовій сфері має вплив історична тяглість традиції участі жінок у бойових діях, яка простежується ще з часів Першої світової війни.

Українське суспільство стало підтримує ідею радше американської моделі армії – призов і чоловіків, і жінок лише на добровільній основі (за контрактом). Натомість дуже низькою є підтримка ізраїльської моделі – призову всіх чоловіків і всіх жінок. Теперішній варіант армії – призов усіх чоловіків і лише деяких жінок – теж є мало популярним серед українського суспільства.

Беручи до уваги ці результати, варто продовжувати політику залучення жінок до військової сфери України, зробивши її ще більш фаховою та ефективною. У політиці забезпечення гендерної рівності варто взяти до уваги уроки історії щодо участі жінок у бойових діях (зокрема у Другій світовій війні), аби внесок і роль жінок не були маргіналізованими і забутими. У ситуації мобілізаційних викликів слід уважно ставитися не тільки до чоловіків, а й до жінок, які прагнуть працювати у військовій сфері, особливо після повномасштабного вторгнення.

Список використаної літератури

- Алексієвич, С. (2016). *У війни не жіноче обличчя*. Віват.
- Байдак, М. С., & Бежук, О. (2017). Українське жіноцтво в роки Першої світової війни: спектр суспільних ролей. У О. Кісь (Ред.), *Українські жінки у горнилі модернізації* (с. 78–105). Клуб сімейного дозвілля.
- Баковецька, О. (2021). Українські жінки у війнах XX–XXI століть. *Молодий вчений*, 3(91), 152–156. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-3-91-33>
- Барсукова, О. (2024, 8 березня). У Міноборони розповіли, скільки жінок служать у ЗСУ станом на 2024 рік. *Українська правда. Життя*. <http://surf.li/tqftr>
- Богачевська, М. (1993). *Дума України – жіночого роду*. Воскресіння.
- Богданюк, О. (2024, 4 липня). Трюдо офіційно підтвердив, що вперше в історії Канади Збройні Сили очолила жінка. *Суспільне новини*. <https://suspilne.media/782951-trudo-oficijno-pidtvrdiv-so-vperse-v-istorii-kanadi-zbrojni-sili-ocolit-zinka/>
- Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» № 2866-IV (2005, 8 вересня). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>
- Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях» № 2523-VIII (2018, 6 вересня). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2523-19#Text>
- Волобуєва, О., В'яткіна, А., Ганаба, С., Гончаренко, О., та ін. (2021). *Методичні рекомендації з інтеграції гендерних підходів у систему підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони України*. ФОП Клименко Ю. Я. https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/18%20-%20PDF/08.2021/hei-web-final.pdf?fbclid=IwAR114hU9YDPqwNgatJ_o6ZJbMeaxSxOW_W8v2CJDh4OTGQaShq_NSKcJsbQ
- Грінченко, Г., Кобченко, К., & Кісь, О. (Ред.). (2015). *Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства*. Арт книга.
- Гриценко, Г. (2019, 10 жовтня). Як жінки змінили українську армію. *Гендер в деталях*. <https://genderindetail.org.ua/season-topic/gender-after-euromaidan/yak-zhinki-zminili-ukrainsku-armiyu-1341190.html>
- Гук, М. С. (2020). *Жінки України у Першій світовій війні: історіографія* [Дис. канд. іст. наук за спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни», Київський національний університет імені Тараса Шевченка].
- Кісь, О. (2015). Жіночі обличчя війни: ключові теми і підходи у західній феміністській історіографії. У Г. Грінченко, К. Кобченко та О. Кісь (Ред.), *Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства* (с. 15–39). Арт книга.
- Кобченко, К. (2015). Жінки як військовий ресурс тоталітарної влади: радянські гендерні стратегії воєнного часу. У Г. Грінченко, К. Кобченко та О. Кісь (Ред.), *Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна*

- специфіка досвіду в часи екстремального насильства (с. 61–78). Арт книга.
- Марценюк, Т. (2024). Забезпечення гендерної рівності у Збройних силах України. *EMPIRIO*, 1(1), 44–54. <https://doi.org/10.18523/3041-1718.2024.1.44-54>
- Марценюк, Т., & Тишко, І. (2021, 13 травня). Переваги та виклики застосування гендерної квоти під час місцевих виборів 2020 року. *Воєн Україна*. <https://voxukraine.org/perevagy-ta-vykylyku-zastosuvannya-gendernoyi-kvoty-pid-chas-mistsevyh-vyboriv-2020-roku-v-ukrayini>
- Марценюк, Т. О., & Оксамитна, С. М. (2019). Громадська думка щодо гендерних квот та жінок у політиці в Україні. *Наукові записки НАУКМА. Соціологія*, 2, 3–15. <https://doi.org/10.18523/2617-9067.2019.2.3-15>
- Національний демократичний інститут. (2018, липень). *Національне опитування з питань рівності між чоловіками та жінками в Україні*. Офіс Віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України Івонни Климпуш-Цинцадзе. <http://surl.li/ckurpt>
- Національний демократичний інститут. (2019, грудень). *Можливість та перешкоди на шляху демократичного переходу України*. Загальнонаціональне опитування. Київський міжнародний інститут соціології. https://www.ndi.org/sites/default/files/NDI_December%202019%20survey_Public%20UKR%20fin.pdf
- Невидимий батальйон 2.0. (2019). *«Невидимий батальйон 2.0»: повернення ветеранок до мирного життя (соціологічне дослідження)* (Марценюк, Т., Гриценко, Г., Квіт, А., Василенко, Л., & Звягінцева, М.; Т. Марценюк, ред.). ООН Жінки. <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2020-09/invisible%20battalion%2020uk.pdf>
- Невидимий батальйон 5.0. (2023). *НБ 5.0. Моніторинг рекомендацій і результатів досліджень із циклу «Невидимий батальйон»: Міждисциплінарне дослідження, виконане в межах проєкту НАКО «Просування гендерної рівності в ЗСУ»* (Мусіяка, С., Лазаренко, М., Гриценко, Г., Квіт, А., Марценюк, Т., Звягінцева, М., Фацісвич, В.-Н., Белошенко, А.; Т. Марценюк, ред.). НАКО. <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/25459>
- Соціологічна група «Рейтинг». (2023). *Дискримінація різних соціальних груп у ЗСУ: погляди військових та цивільних громадян*. Результати комплексного дослідження березень–квітень 2023. https://nako.org.ua/storage/pdf/2023-06-06--07:30:08-for%20print%20UA%20RG_NAKO_ComprehensiveResearch.pdf
- Урядовий портал. (2018, 29 листопада). Івонна Климпуш-Цинцадзе презентувала результати першого національного опитування щодо рівності чоловіків та жінок. <https://www.kmu.gov.ua/news/ivanna-klimpush-cincadze-prezentovala-rezultati-pershogo-nacionalnogo-opituvannya-shchod-rivnosti-cholovikiv-ta-zhinok>
- Шевчук, О. В., Михайлов, В. С., & Дєточка, О. Д. (2020). *Стан реалізації у Збройних Силах України гендерної політики держави: аналітичний звіт за результатами соціологічного дослідження*. Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України. <https://www.mil.gov.ua/content/gender/Hender20.pdf>
- Collins-Dogrul, J., & Ulrich, J. R. (2018). Fighting Stereotypes: Public Discourse About Women in Combat. *Armed Forces & Society*, 44(3), 436–459.
- Dahl, G. B., Kotsadam, A., & Rooth, D. O. (2021). Does integration change gender attitudes? The effect of randomly assigning women to traditionally male teams. *The Quarterly Journal of Economics*, 136(2), 987–1030.
- Davis, K., & Blais, A. R. (2019). *Socio-Cultural Change in Gender and Military Contexts: Measuring Values*. NATO & CI Organisation.
- Fabian, E. (2023, December 6). IDF sees surge in female conscripts seeking combat roles since start of war with Hamas. *The Times of Israel*. <https://www.timesofisrael.com/idf-sees-surge-in-female-conscripts-seeking-combat-roles-since-start-of-war-with-hamas/>
- Government of Canada. (2024). *Women in the armed forces*. <https://forces.ca/en/women-in-caf/>
- Khromeychuk, O. (2018). Experiences of Women at War: Servicewomen during WWII and in the Ukrainian Armed Forces in the Conflict in Donbas. *Baltic Worlds*, 4, 58–70.
- Mathers, J., & Kvit, A. (2023, February 1). Ukraine war: attitudes changing to women soldiers. *Social Europe*. <https://www.socialeurope.eu/ukraine-war-attitudes-changing-to-women-soldiers>
- Military Strength Ranking. (2024). *Global Firepower – 2024 World Military Strength Rankings*. <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php>
- Moore, B. L. (2020). Military women: changes in representation and experiences. In A. Sookermany (Ed.), *Handbook of military sciences* (pp. 1–22). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-02866-4_80-1
- NATO. (2024). *Military Voices on the Gender Perspective: A NATO Anthology*. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2024/6/pdf/20240614_NU_GENAD_Military-Voices-Anthol.pdf
- Pew Research Center. (2013, January 29). *Broad Support for Combat Roles for Women*. <https://www.pewresearch.org/politics/2013/01/29/broad-support-for-combat-roles-for-women/>
- Shafran Gittleman, I. (2021). *Women's Service in the Israel Defense Forces*. Jewish Women's Archive. <https://jwa.org/encyclopedia/article/israel-defense-forces>
- Skjelsbæk, I., & Tryggstad, T. (2010). Women in the Norwegian Armed Forces. Gender Equality or Operational Imperative. *Minerva Journal of Women and War*, 3(2), 34–51.
- Wooten, J. (2015). *Gender integration into the military: A meta-analysis of Norway, Canada, Israel, and the United States* [Dissertation Presented to the faculty of The Department of Education in the College of Arts and Sciences at the University of New England]. <https://dune.une.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1033&context=theses>
- World Economic Forum. (2023). *Global Gender Gap Report*. <http://surl.li/tqfub>

References

- Aleksievich, S. (2016). *War does not have a female face*. Vivat [in Ukrainian].
- Baidak, M. S., & Bezhuik, O. (2017). Ukrainian women during the First World War: spectrum of social roles. In O. Kis (Ed.), *Ukrainian women in the crucible of modernization* (pp. 78–105). Klub Simeinoho Dozovillia [in Ukrainian].
- Bakovetska, O. (2021). Ukrainian women in the wars of the 20th–21st centuries. *Young Scientist*, 3(91), 152–156. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-3-91-33> [in Ukrainian].
- Barsukova, O. (2024, March 8). The Ministry of Defense said how many women serve in the Armed Forces as of 2024. *Ukrainska Pravda. Life*. <http://surl.li/tqfrit> [in Ukrainian].
- Bohachevska, M. (1993). *The Duma of Ukraine is female gender*. Resurrection [in Ukrainian].
- Bohdanyok, O. (2024, July 4). Trudeau officially confirmed that for the first time in the history of Canada, a woman will head the Armed Forces. *Suspilne news*. <https://suspilne.media/782951-trudeau-oficijno-pidtvrdyv-so-vperse-v-istorii-kanadi-zbrojnisi-ocolit-zinka/> [in Ukrainian].
- Collins-Dogrul, J., & Ulrich, J. R. (2018). Fighting Stereotypes: Public Discourse About Women in Combat. *Armed Forces & Society*, 44(3), 436–459.
- Dahl, G. B., Kotsadam, A., & Rooth, D. O. (2021). Does integration change gender attitudes? The effect of randomly assigning women to traditionally male teams. *The Quarterly Journal of Economics*, 136(2), 987–1030.
- Davis, K., & Blais, A. R. (2019). *Socio-Cultural Change in Gender and Military Contexts: Measuring Values*. NATO & CI Organisation.

- Fabian, E. (2023, December 6). IDF sees surge in female conscripts seeking combat roles since start of war with Hamas. *The Times of Israel*. <https://www.timesofisrael.com/idf-sees-surge-in-female-conscripts-seeking-combat-roles-since-start-of-war-with-hamas/>
- Government of Canada. (2024). *Women in the armed forces*. <https://forces.ca/en/women-in-caf/>
- Government portal. (2018, November 29). *Ivanna Klympush-Tsintsadze presented the results of the first national survey on the equality of men and women*. <https://www.kmu.gov.ua/news/ivanna-klimpush-cincadze-prezentovala-rezultati-pershogo-nacionalnogo-opituvannya-shchodo-rivnosti-cholovikiv-tazhinok> [in Ukrainian].
- Grinchenko, G., Kobchenko, K., & Kis, O. (Eds.). (2015). *Central and East European Women and the Second World War: Gendered Experiences in a Time of Extreme Violence*. Art book [in Ukrainian].
- Huk, M. (2020). *Women of Ukraine in the First World War: historiography* [Dissertation of Candidate of Historical Sciences in the specialty 07.00.06 "Historiography, Source Studies and Special Historical Disciplines", Taras Shevchenko Kyiv National University] [in Ukrainian].
- Hrytsenko, G. (2019, October 10). How women changed the Ukrainian army. *Gender in detail*. <https://genderindetail.org.ua/season-topic/gender-after-euromaidan/yak-zhinki-zminili-ukrainsku-armiyu-1341190.html> [in Ukrainian].
- Invisible Battalion 2.0. (2019). *"Invisible Battalion 2.0": Women Veterans Returning to Peaceful Life (sociological research)* (Martsenyuk, T., Hrytsenko, G., Kvit, A., Vasylenko, L., & Zvyagintseva, M.; T. Martsenyuk, Ed.). UN Women. <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2020-09/invisible%20battalion%20eng.pdf>
- Invisible Battalion 5.0. (2023). *IB 5.0. Monitoring of recommendations and study results from the "Invisible Battalion" cycle (an interdisciplinary study, conducted as part of the NAKO project "Promotion of Gender Equality in the Ukrainian Armed Forces")* (Musiiaka, S., Lazarenko, M., Hrytsenko, H., Kvit, A., Martsenyuk, T., Zviahintseva, M., Fatsiiievych, V.-N., & Bieloshenko, A.; T. Martsenyuk, Ed.). NAKO. <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/25459> [in Ukrainian].
- Khromeychuk, O. (2018). Experiences of Women at War: Servicewomen during WWII and in the Ukrainian Armed Forces in the Conflict in Donbas. *Baltic Worlds*, 4, 58–70.
- Kis, O. (2015). Women's Faces of War: Key Themes and Approaches in Western Feminist Historiography. In G. Grinchenko, K. Kobchenko, & O. Kis (Eds.), *Central and East European Women and the Second World War: Gendered Experiences in a Time of Extreme Violence* (pp. 15–39). Art book [in Ukrainian].
- Kobchenko, K. (2015). Women as a Military Resource of Totalitarian Power: Soviet Wartime Gender Strategies. In G. Grinchenko, K. Kobchenko, & O. Kis (Eds.), *Central and East European Women and the Second World War: Gendered Experiences in a Time of Extreme Violence* (pp. 61–78). Art book [in Ukrainian].
- Law of Ukraine "On Ensuring Equal Rights and Opportunities of Women and Men" No. 2866-IV (2005, September 8). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2866-15> [in Ukrainian].
- Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men During Military Service in the Armed Forces of Ukraine and Other Military Formations" No. 2523-VIII (2018, September 6). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2523-19#Text> [in Ukrainian].
- Martsenyuk, T. (2024). Ensuring gender equality in the Armed Forces of Ukraine. *EMPIRIO*, 1(1), 44–54. <https://doi.org/10.18523/3041-1718.2024.1.44-54> [in Ukrainian].
- Martsenyuk, T., & Oksamytna, S. (2019). Public opinion on gender quotas and women in politics in Ukraine. *NaUKMA Research Papers. Sociology*, 2, 3–15. <https://doi.org/10.18523/2617-9067.2019.2.3-15> [in Ukrainian].
- Martsenyuk, T., & Tyshko, I. (2021, May 13). Advantages and challenges of implementing gender quotas in the 2020 local elections. *Vox Ukraine*. <https://voxukraine.org/perevagy-tavyklyky-zastosuvannya-gendernoyi-kvoty-pid-chas-mistsevhyvyboriv-2020-roku-v-ukrayini> [in Ukrainian].
- Mathers, J., & Kvit, A. (2023, February 1). Ukraine war: attitudes changing to women soldiers. *Social Europe*. <https://www.socialeurope.eu/ukraine-war-attitudes-changing-to-women-soldiers>
- Military Strength Ranking. (2024). *Global Firepower – 2024 World Military Strength Rankings*. <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php>
- Moore, B. L. (2020). Military women: changes in representation and experiences. In A. Sookermary (Ed.), *Handbook of military sciences* (pp. 1–22). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-02866-4_80-1
- NATO. (2024). *Military Voices on the Gender Perspective: A NATO Anthology*. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2024/6/pdf/20240614_NU_GENAD_Military-Voices-Anthol.pdf
- NDI. (2018, July). *National survey on equality between men and women in Ukraine*. Office of the Vice Prime Minister for European and Euro-Atlantic Integration of Ukraine Ivanna Klympush-Tsintsadze. <http://surl.li/ckupte> [in Ukrainian].
- NDI. (2019, December). *Opportunities and obstacles on the path of democratic transition of Ukraine*. National survey. Kyiv International Institute of Sociology. https://www.ndi.org/sites/default/files/NDI_December%202019%20survey_Public%20UKR%20fin.pdf [in Ukrainian].
- Pew Research Center. (2013, January 29). *Broad Support for Combat Roles for Women*. <https://www.pewresearch.org/politics/2013/01/29/broad-support-for-combat-roles-for-women/>
- Shafran Gittleman, I. (2021). *Women's Service in the Israel Defense Forces*. Jewish Women's Archive. <https://jwa.org/encyclopedia/article/israel-defense-forces>
- Shevchuk, O. V., Mykhaylov, V. S., & Dyotochka, O. D. (2020). *The state of implementation of the state's gender policy in the Armed Forces of Ukraine: an analytical report based on the results of a sociological study*. Research Center for Humanitarian Issues of the Armed Forces of Ukraine <https://www.mil.gov.ua/content/gender/Hender20.pdf> [in Ukrainian].
- Skjelsbæk, I., & Tryggestad, T. (2010). Women in the Norwegian Armed Forces. Gender Equality or Operational Imperative. *Minerva Journal of Women and War*, 3(2), 34–51.
- Sociological group "Rating". (2023). Discrimination of different social groups in the Armed Forces: views of military and civilians. Results of a comprehensive study March-April 2023. https://nako.org.ua/storage/pdf/2023-06-06--07:30:08-for%20print%20UA%20RG_NAKO_ComprehensiveResearch.pdf [in Ukrainian].
- Volobuyeva, O., Vyatkina, A., Ganaba, S., Honcharenko, O., et al. (2021). *Methodological recommendations for the integration of gender approaches in the system of training specialists for the security and defense sector of Ukraine*. FOP Klymenko Yu. Ya. https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/18%20-%20PDF/08.2021/hei-web-final.pdf?fbclid=IwAR114hU9YDPqWNgatJ_o6ZJbMeaxSxOW_W8v2CJDh4OTGQaShq_NSkCjSbQ [in Ukrainian].
- Wooten, J. (2015). *Gender integration into the military: A meta-analysis of Norway, Canada, Israel, and the United States* [Dissertation Presented to the faculty of The Department of Education in the College of Arts and Sciences at the University of New England]. <https://dune.une.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1033&context=theses>
- World Economic Forum. (2023). *Global Gender Gap Report*. <http://surl.li/tqfub>

Daria Kravets, Tamara Martsenyuk

THE ATTITUDE OF UKRAINIAN SOCIETY TOWARD EQUAL RIGHTS AND OPPORTUNITIES IN THE MILITARY SPHERE

Abstract

Ensuring gender equality in general and in the military sphere during wartime is an important component of democratic development, particularly in Ukrainian society. At the beginning of the article, the international and Ukrainian experience of ensuring equal rights and opportunities in the military sphere was studied; the experience of integrating women into the armed forces of such countries as Norway, Israel, the United States of America, and Canada is systematized. The peculiarities of the involvement of women in the military sphere of Ukrainian society from a historical perspective are clarified.

What do Ukrainians think about the involvement of women in the military, especially during the Russian-Ukrainian war and after the full-scale invasion? The empirical part of the work is based on the analysis of quantitative data obtained as a result of three representative surveys from the Kyiv International Institute of Sociology (KIIS) in 2018 and the research agency "Info Sapiens" in 2023 and 2024. Accordingly, the dynamics of Ukrainian society's attitude to gender equality in the military sphere in 2018, 2023, and 2024, including, depending on socio-demographic indicators, were revealed. Finally, the public opinion of the Ukrainian society about the option of the army, which should be introduced in Ukraine, was studied.

The results of a survey of Ukrainian society over the last six years of the Russo-Ukrainian war demonstrate wave-like support for egalitarian ideas regarding the policy of equal rights and opportunities in the military sphere. One year after the full-scale invasion (in 2023), support increased, and two years later (in 2024), it was back to 2018 levels.

In general, more than half of surveyed Ukrainians, both men and women, support the statement that women should be given equal opportunities with men to work in the Armed Forces of Ukraine (AFU) and other military formations. The level of support is higher among those with higher education as well as among people in the older age group.

It is important to add that, among other things, this is influenced by the historical persistence of the tradition of women's participation in combat operations, which has been traced since the First World War.

Ukrainian society supports the idea of a rather American model of the army – the conscription of both men and women only voluntarily (under contract). On the other hand, support for the Israeli model – the conscription of all men and all women – is very low. The current version of the army – the conscription of all men and only some women – is also not very popular in Ukrainian society.

Keywords: gender equality, women, Ukraine, equal rights and opportunities, Russo-Ukrainian war, military sphere, public opinion, attitude, army, Armed Forces of Ukraine (AFU).

Матеріал надійшов 23.07.2024

Кравець Дар'я – бакалавриня соціології, Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Kravets Daria – BA in Sociology, National University of Kyiv-Mohyla Academy
daria.kravets@ukma.edu.ua

Марценюк Тамара – кандидатка соціологічних наук, доцентка
кафедри соціології Національного університету «Києво-Могилянська академія»
Martsenyuk Tamara – PhD in Sociology, Associate Professor
at the Department of Sociology, National University of Kyiv-Mohyla Academy
<https://orcid.org/0000-0002-4785-5618>
t.martsenyuk@ukma.edu.ua

